

ДЕРЖАВНА АНТИЦИКЛІЧНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТИТУТ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ НЕВИЗНАЧЕННОСТІ В СКЛАДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

У статті обґрунтовується роль антициклічної державної політики в процесі зниження рівня невизначеності для всіх дійових осіб і структурних елементів складної економічної системи. Показано нецільність зосередження зусиль на пошуку єдиної оптимальної антициклічної політики, оскільки сама система рухається не по оптимальній траєкторії, а лише по одній з можливих. Доведено необхідність виходу на принципово новий рівень методологічного забезпечення антициклічної політики та формування науково обґрунтованої її концепції для національної економіки.

The article deals with the role of anticyclical state policy in a process of uncertainty level decrease for all operating personages and structural elements of complex economic system. It is shown the advisability of efforts concentration on the only one optimal anticyclical policy search, because the whole system itself is moving not along the optimal trajectory, but along merely the one of the possible trajectories. In the paper it is proved the necessity of transferring to the principally new methodological ensuring level of anticyclical policy and formation of its scientifically grounded concept for national economy.

Ключові слова: державна антициклічна політика, нові теоретико-методологічні підходи до формування антициклічної політики, невизначеність, складна економічна система, взаємодія елементів складної економічної системи, нелінійність економічного розвитку.

Keywords: state anticyclical policy, new theoretical and methodological anticyclical policy formation approaches, uncertainty, complex economic system, interaction of complex economic system elements, nonlinearity of economic development.

ВСТУП

Еволюція теорій циклу демонструє великий спектр різноманітних підходів до визначення причин циклічних коливань і формулювання основних принципів державної антициклічної політики. Але ані монетарні, ані кейнсіанські методи стимулювання економіки в економічно розвинених країнах не змогли нівелювати можливість виникнення кризи, причому в світовому масштабі. Ця криза характеризувалася не вичерпанням ресурсів, а вичерпанням стимулів до економічного зростання [3, с.22].

Очікування другої хвилі світової фінансової кризи, неспроможність урядів країн світу вивести національні економіки із занепаду за допомогою традиційних методів та інструментів антициклічної політики загострили питання про необхідність удосконалення теоретико-методологічної бази антициклічного регулювання.

Сучасна антициклічна політика повинна враховувати не тільки ресурсний потенціал економіки та ступінь впровадження нових технологій, але й систему взаємозв'язків між елементами економічної системи та її дійовими особами. Нехтування такими взаємозв'язками може привести до вкрай низької ефективності дій, спрямованих на нарощування механічної потужності економічної системи для забезпечення економічного зростання. Існування складної внутрішньої динаміки економічної системи зумовлює нелінійність її розвитку, що певним чином унеможливує використання традиційних моделей антициклічного регулювання. В той же час у економічних агентів об'єктивно виникає потреба у зниженні рівня невизначеності завдяки діям держави щодо пом'якшення кон'юнктурних коливань. Тому формування антициклічної політики повинно здійснюватися із урахуванням складності економі-

чної системи та у відповідності із очікуваннями суб'єктів господарювання щодо зменшення невизначеності.

Невизначеність в економіці детально розглянута Ф. Найтом і Дж. М. Кейнсом. Проблеми функціонування складних систем досліджуються такими зарубіжними економістами, як Anderson P.W., Arrow K., Dines D., Barabasi A.-L., Macy M.W., Willer R., Rothschild M., а також російськими вченими — Петровим О.А., Поспеловим І.Г., Пугачовою О.Г., Солов'єнко К.М. та іншими. Сучасні погляди на природу циклу та основні напрями антициклічного регулювання розглядаються в роботах таких українських вчених, як Ю. Бажал, В. Гейць, І. Лукінов, С. Мочерний, А. Поручник, Ю. Пахомов, В. Савчук, А. Чухно та інші. Серед російських економістів-дослідників, які в своїх роботах розглядають дану проблематику, потрібно відмітити Є. Балацького, С. Глазьєва, В. Іноземцева, С. Меньшикова, Ю. Яковець та багато інших. Але при цьому поза увагою залишається той факт, що урахування динаміки взаємозв'язків між складовими елементами складної економічної системи, які функціонують в умовах невизначеності, дозволить сформулювати принципово нові підходи до антициклічної політики, що базуються на розумінні нелінійності, передбачуваності розвитку економічної системи, взаємозалежності її елементів.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної статті є обґрунтування ролі антициклічної політики в процесі зниження рівня невизначеності функціонування сучасної економічної системи, існування якої характеризується складною внутрішньою динамікою.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сам факт втручання держави в економіку пояснюється традиційною економічною наукою як необхідність подолання ситуацій, пов'язаних із "провалами" ринку. Виходячи з цього, необхідність державної антициклічної політики теж можна пояснити неспроможністю ринкового механізму запобігти руйнівним циклічним коливанням. Отже, якщо держава стикається з проблемою теоретико-методологічного обґрунтування своєї антициклічної політики, вона повинна, перш за все, виходити із специфіки об'єкта регулювання — тієї економічної системи, внутрішній механізм якої не здатний (або здатний з недостатнім рівнем ефективності) забезпечити відповідний розвиток на короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому інтервалах часу.

Як на наш погляд, такими специфічними рисами функціонування сучасної ринкової економічної системи є наступні. По-перше, це система, що функціонує в умовах невизначеності. По-друге, це — складний тип систем. Розглянемо обидві характеристики детальніше.

На перший погляд здається, що невизначеність — це загальна риса функціонування будь-якої економічної системи. Але невизначеність в економіці може бути різною. Це знаходить своє вираження у розмежуванні понять "невизначеність" та "ризик", яке було здійснене ще Ф. Найтом в 1921 році в книзі "Ризик, невизначеність та прибуток". Пізніше у Дж.М.Кейнса таке розмежування знайшло відображення в роботі "Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей" [6, с. 10]. Згідно найтіанської-кейнсінської традиції, невизначеність характеризується як ситуація, коли нічого невідомо ані про можливі майбутні значення змінної величини, ані про вірогідність кожного з цих значень. При ситуації ризику відомі як кількість можливих наслідків в майбутньому, так і ймовірність настання кожного з них. Таким чином, ситуація ризику може бути проаналізована за допомогою теорії ймовірності, а ситуація невизначеності — ні. Ми погоджуємось з позицією І.В. Розмаїнського, що сама невизначеність майбутнього поділяється на два типи: фундаментальна невизначеність та неясність [6, с. 11]. Фундаментальна невизначеність виникає не тільки як результат відсутності знань про майбутнє, але й як ознака неможливості пізнання майбутнього в принципі внаслідок того, що значна частина необхідної інформації ще не створена. При неясності майбутнє не визначене, але його можна пізнати. Так, наприклад, кожен господарюючий суб'єкт (в тому числі — і держава при проведенні антициклічної політики) нічого не знає про очікування та уподобання інших господарюючих суб'єктів, але ринок збирає цю інформацію і за допомогою своїх механізмів випрацьовує оптимальне для даної ситуації рішення.

Ми вважаємо, що розуміння невизначеності як ризику більше притаманне уявленню про лінійність розвитку економічної системи. Звідси, як на наш погляд, бере коріння розуміння антициклічного державного регулювання як комплексу заходів, що повинні допомогти економіці дотримуватися загального тренда, який можна вивести з минулих коливань кон'юнктури і екстраполювати на майбутнє. Відповідно, здійснювався пошук універсальних методів та інструментів, здатних пом'якшити кризове падіння і руйнівні наслідки депресії та не допустити "перегріву" економіки під час поправлення і піднесення. Але такий підхід довів свою неефективність при здійсненні спроб мінімізувати наслідки світової фінансової кризи.

Невизначеність в її повному розумінні притаманна, як на нашу думку, нелінійному розвитку системи. По відношенню до антициклічної політики це означає, що сам підхід до її формування повинен здійснюватися на основі принципово нового стилю мислення. Такий стиль базується на розумінні того, що економічна система є складною.

Сучасна економічна наука все меншою мірою досліджує абсолютно раціональних агентів, що діють у насиченому інформацією середовищі, поступово переорієнтовуючись на вивчення обмежено раціональних агентів в умовах нестачі інформації. Цю думку Д. Коландер висловлює таким чином: від економіки як вкрай складної "простої системи" ми поступово здійснюємо перехід до розгляду вкрай складної "складної системи" [2].

Теорія складних систем є відносно новим напрямом наукового знання. Вона вивчає, як виникає колективна поведінка системи в результаті локальних взаємодій її частин. При цьому система отримує нові властивості, які не можуть бути зведені до механістичної суми характерних властивостей її частин. Це явище емерджентності знаходить свій прояв у появі нових властивостей, структур, моделей поведінки на макрорівні, як результат взаємодій на мікрорівні. Прикладом підходу до економіки як до складної системи при вивченні причин економічних коливань може служити теорія реального бізнес-циклу, розроблена лауреатами Нобелівської премії в галузі економіки 2004 року Ф. Кідлендом і Е. Прескоттом. Центральна ідея цієї теорії — комбінація середньострокової макроекономічної та короткострокової мікроекономічної динаміки. Розглядаючи економічні коливання, Прескотт і Кідленд пояснили їх шоками пропозиції, викликаними, зокрема, технологічними змінами. Розвиток техніки та технології призводить до зростання продуктивності праці і, відповідно, до збільшення заробітної плати. Працівники, згідно із законом пропозиції, готові працювати більше, а відпочивати — менше. Але чим більше часу люди віддають роботі сьогодні, тим більше вони цінують свій вільний час завтра. І навіть якщо новий рівень заробітної плати залишиться без змін, поступово люди почнуть працювати менше. В масштабах макроекономіки це викличе кризу та занепад. Але так буде тільки до нового технологічного поштовху [1, с. 102]. Таким чином, економічні рішення, що приймаються на рівні домогосподарств і фірм, перетворюються на економічні коливання в масштабах національної економіки.

Вивченням властивостей складних систем займаються такі наукові установи, як Інститут Санта-Фе (Santa Fe Institute, New Mexico, USA, створений в 1984 році), Інститут складних систем Нової Англії (New England Complex Systems Institute, USA, 1996 р.), Європейська спільнота складних систем (Complex systems Society, 2004 р.) та інші. В своїх дослідженнях вони підкреслюють, що складна динаміка — емерджентність — виникає не тому, що система має складну структуру, а тому, що існують складні взаємозв'язки та взаємодія між елементами системи [5]. Таким чином, на перший план виходить дослідження взаємозв'язків. На жаль, сучасна антициклічна політика практично ігнорує взаємозалежність як структурних елементів економічної системи, так і суб'єктів господарювання. Між тим, взаємодія елементів у складній економічній системі призводить до суттєвих змін у механізмі дії базових економічних законів, що не можна не враховувати при проведенні антициклічної політики. Так, в складній економічній системі не завжди діє закон зменшення віддачі. Продукція або технологія, яка потрапила в систему складної економіки, може мати підтримку не завдяки своїм конкурентним перевагам, а завдяки тим зв'язкам, які створили для неї можливості просування на ринку. Виникає ефект зростання віддачі, який не міг мати місце в умовах досконалої конкуренції. Відповідно, змінюється і стратегія поведінки економічних агентів. Замість жорсткої конкуренції вигідніше прийняти так звану веб-стратегію, яка примушує обирати не власну незалежну позицію, а мислити категоріями системи як цілості і приєднуватися до того чи іншого "вузла" взаємозв'язків або ж створювати власний "вузол". Якщо традиційній підхід передбачає пошук рішення типу "я виграв — мій

конкурент програв", то при розвинених взаємозв'язках всередині складної системи поширеним є тип рішення "я виграв — мій конкурент виграв" [4].

Важливою рисою складної системи є здатність до якісного саморозвитку, тобто до творчості. Тому можна спостерігати тільки одну траєкторію складної системи, яка не відтворює себе статистично достовірно і не показує всього, на що здатна система [3, с. 24]. Ця теза, як на наш погляд, має принципове значення для розуміння ролі антициклічної політики в складних економічних системах. По-перше, окреслюється проблема співвідношення механізмів саморегулювання складної системи та державного антициклічного регулювання на кожному конкретному етапі розвитку системи. Напевно, вони повинні мати узгоджену векторну спрямованість. По-друге, стає зрозумілим, що пошук єдиної оптимальної антициклічної політики для певних фаз циклу є недоцільним, оскільки сама система рухається не по оптимальній траєкторії, а лише по одній з можливих. По-третє, "вчорашня" антициклічна політика (або її відсутність) значною мірою впливає на теперішню траєкторію розвитку складної економічної системи (аналогічно: сучасна антициклічна політика певним чином зумовлює траєкторію економічного розвитку в майбутньому). Це зумовлює особливу важливість виваженого підходу до розробки стратегії і тактики державного антициклічного регулювання.

Неабияке значення для антициклічного регулювання, як на наш погляд, має моніторинг динаміки взаємозв'язків всередині системи. Так, в певний період відбулося "переключення" напрямів взаємовпливу і фінансовий сектор став контролювати реальний сектор, а виробництво, за словами К.Перес, втратило контроль над інвестиціями [7, с. 147]. Гнучка антициклічна політика повинна була б зреагувати на такі зміни всередині складної системи і, за допомогою обмеженого впливу, мінімізувати негативні наслідки подібних процесів.

Отже, невизначеність і складність системи є тими центральними характеристиками сучасного суспільства, які повинна враховувати обґрунтована концепція антициклічної державної політики. Але при цьому і саме існування антициклічного регулювання об'єктивно породжується невизначеністю та складністю економічної системи. Пояснити це можна наступним чином. Суб'єкти господарювання намагаються знизити невизначеність, оскільки саме від цього залежать їхні вхідні та вихідні фінансові потоки. Основними інструментами зниження такої невизначеності в ринковій економіці виступають довгострокові контракти, гроші для їхнього виміру та виконання, держава як гарант "правил гри" і як "захисник" в період циклічних коливань. Інакше кажучи, антициклічна політика держави об'єктивно зумовлена необхідністю зниження рівня невизначеності. У виконанні державою цієї функції зацікавлені практично всі дійові особи економічного життя суспільства. Реалізація антициклічної політики та ступінь її ефективності значною мірою залежить від того, яку реальну економічну владу в суспільстві має держава. При цьому поняття "економічна влада" ми використовуємо в широкому розумінні. Так, ступінь довіри населення до банківської системи в цілому і до центрального банку, зокрема, розглядається нами як один із важливих проявів економічної влади держави.

На наш погляд, роль державної антициклічної політики в процесі зниження рівня невизначеності значно зростає саме в умовах складної економічної системи. Це пояснюється тим, що в системі із складною динамікою внутрішніх взаємозв'язків виникає можливість отримання значних вигод внаслідок зростання віддачі, але в той же час негативні зміни в одних складових системи через механізм прямих та непрямих зв'язків можуть нанести суттєві збитки тим частинам системи, економічний механізм яких сам по собі є досить над-

ійним. Отже, з одного боку, в складних системах для їхніх учасників зростає ризик, але водночас підвищується гнучкість, збільшуються можливості технічних інновацій, знижується рівень складності для окремих економічних акторів. За цих умов антициклічна політика повинна певним чином "змінити акценти". Першочерговим кроком в цьому напрямі, напевно, повинна стати відмова від оцінювання ефективності антициклічного регулювання за одним параметром — темп економічного зростання, ВВП, ВНП, НД тощо. Оцінювання складної системи за одним параметром і концентрація зусиль саме на його збільшенні може привести до того, що інші важливі характеристики системи, які визначають її життєздатність в довгостроковому періоді, будуть "принесені в жертву". В той же час досягнення економічного зростання за рахунок нарощування механічної потужності шляхом використання більшої кількості ресурсів та впровадження нових технологій, без урахування складної взаємодії елементів та суб'єктів економічного життя, може привести навіть до руйнації складної системи.

ВИСНОВКИ

Зрозуміло, що антициклічна політика не може забезпечити зростання економіки як складної системи в довгостроковій перспективі старими методами та інструментами. Потрібний конструктивний перегляд її теоретико-методологічної бази з позицій нового бачення — з урахуванням нелінійності економічного розвитку та аналізом складної динаміки взаємодії елементів економічної системи в умовах невизначеності. Усвідомлення необхідності здійснення антициклічного регулювання з метою зниження рівня невизначеності для суб'єктів господарювання, що діють в межах складних економічних систем, дозволить вийти на принципово новий рівень методологічного забезпечення антициклічної політики, сформулювати науково обґрунтовану її концепцію для національної економіки. Той факт, що в зниженні рівня невизначеності зацікавлені всі дійові особи економіки, є запорукою позитивного сприйняття релевантної антициклічної політики всіма економічними акторами і основою для узгодження векторної спрямованості механізмів саморегулювання складної економічної системи та її державного антициклічного регулювання.

Література:

1. Воронов Ю.П. Правила важнее прав: нобелевские лауреаты по экономике 2004 г.: Прескотт Эдвард, Кидланд Финн / Ю.П. Воронов // ЭКО. — 2005. — № 1. — С. 102.
2. Коландер Д. Революционное значение теории сложности и будущее экономической науки [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://institutions.com/theories/1164-znachenie-teorii.html>
3. Поспелов И.Г. От кризиса возможностей к кризису потребностей / И.Г.Поспелов // Экология и жизнь. — 2010. — № 3. — С. 22—25.
4. Пугачева Е.Г. От экономического роста к экономическому кризису [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://iee.org.ua/ru/publication/120/>
5. Пугачева Е. Эпоха сложных систем и легких денег / Е. Пугачева, К. Соловьев // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.idea-magazine.com.ua/archive/11041.html>
6. Розмаинский И.В. Почему "развитие капитализма" сопровождается ухудшением качества товаров? / И.В.Розмаинский // TERRA ECONOMICUS. — 2011. — Том 9. — № 1. — С. 8—16.
7. Фомина Ю.А. Инновации, организация, устойчивость и кризисы с позиций "Международного общества Й.Шумпетера" / Ю.А. Фомина // TERRA ECONOMICUS. — 2011. — Том 9. — № 1. — С. 146—156.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2012 р.